

СОЦІАЛЬНО-ПРОФЕСІЙНІ ОРІЄНТИРИ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ

Стаття присвячена процесу професійного становлення майбутніх психологів під час навчання у ВНЗ. Розглядаються питання пізнання студентами професії, корекції ставлення до неї, створення образу майбутнього професіонала. Визначено основні напрями самопідготовки студентів до здійснення професійної діяльності, формування професійно значущих якостей.

Статья посвящена процессу профессионального становления будущих психологов во время учебы в вузе. Рассматриваются вопросы познания студентами профессии, коррекции отношения к ней, создание образа будущего профессионала. Определены основные направления самоподготовки студентов к осуществлению профессиональной деятельности, формирования профессионально важных качеств.

The article is devoted to the process of the professional becoming of future psychologists during teaching in high school. The questions of cognition by the students of profession are examined, correction attitude toward it, creation of appearance of a future professional. Basic directions of self – preparation of students are certain to realization of professional activity, forming of more professional – meaningful qualities.

Забезпечення розвитку психологічної служби в Україні, її ефективного функціонування сприяє особистісному розвитку кожного громадянина країни. Водночас належна діяльність цієї інституції неможлива без підготовки відповідних висококваліфікованих кадрів. Важливою ланкою становлення майбутнього фахівця є навчання у ВНЗ. Це одна із стадій процесу професійного самовизначення індивіда, під яким розуміють формування особистістю свого ставлення до професійно-трудової сфери і способів її саморегуляції.

Е. Зеєр і Е. Симанюк зазначають, що часто на стадії професійної підготовки настає криза професійного становлення особистості, пов'язана з початком реалізації мало обдуманого рішення щодо вибору професії. Це породжує незадоволення своїм соціальним та професійно-освітнім статусом [1, с. 41]. Тому важливо дослідити навчальну стадію професійного самовизначення особистості щодо корекції негативних проявів, насамперед попередження їх виникнення.

Проблемі професіоналізації психологів присвячено чимало досліджень. Так, визначено особливості життєвих домагань і професійного становлення особистості практичного психолога (І. Андрійчук, Г. Радчук, Т. Титаренко), вивчено специфіку формування здібностей до емоційної саморегуляції у майбутніх психологів (Л. Чуніхіна), наведено шляхи корекції ставлення психолога до самого себе (П. Лушин), проаналізовано синдром вигорання професіонала (Т. Рончинська) тощо.

При аналізі соціально професійних орієнтирів студентів – майбутніх психологів акцентуємо увагу на процесі формування професійної самосвідомості, структуру якої Є. Клімов визначає такими положеннями:

- 1) усвідомлення своєї приналежності до певної професійної групи;
- 2) знання, власна думка про свою відповідність професійним еталонам, про своє місце в системі професійних «ролей», на шкалі суспільних статусів;
- 3) знання людиною особливостей свого визнання в професійній групі;
- 4) знання своїх слабких і сильних сторін, шляхів самовдосконалення, можливих зон успіхів і невдач, знання своїх індивідуальних здібностей, успішних дій, свого найуспішнішого «почерку», стилю в роботі;
- 5) явлення про себе і свою роботу в майбутньому [2, с. 74].

Дослідження позицій респондентів включало визначення поінформованості студентів про складові професіоналізму у вибраному фаху і, власне, наявність у них цих компонентів. За основу було взято структуру Є. Клімова, що включає:

- якості людини як цілого (особистості, суб'єкта діяльності);

- раксис професіонала;
- гнозис професіонала;
- інформованість, знання, досвід, культура професіонала;
- психодинаміка працівника, психологічні труднощі, навантаження у певній професійній галузі;

– осмислення питань своєї вікової статевої приналежності у зв'язку з вимогами професії; осмислення ролі фізичних якостей, зовнішності, здоров'я, протипоказання до праці у певній галузі [2, с. 387–389].

Отже, важливо визначити динаміку розвитку соціально-професійних орієнтирів майбутніх психологів від вступу ВНЗ до завершення навчання. З цією метою було досліджено позиції студентів I–V курсів психологічного факультету Тернопільського експериментального інституту педагогічної освіти (ТЕІПО).

Переважну більшість студентів у професії приваблює можливість допомогти собі (47%) та іншим (32%). Як вважають Д. Коттлер і Р. Браун, це дає їм змогу задовольнити свої незатребувані материнські інстинкти [3, с. 15]. Водночас часто студенти згадують можливість пізнати людей і себе, зокрема причини поведінки в тій чи іншій ситуації, особливості ефективного впливу на інших тощо. Зрідка фіксується мотив «спілкування з іншими людьми». Водночас певне місце (8%) посідають утилітарні мотиви: можливості отримати диплом про вищу освіту, уникнути служби в Збройних Силах України, насолода владою, якою користуються впливаючи на інших людей, та ін. Майже не згадуються творчі мотиви. Так звана екзотична мотивація (новизна професії, її рідкісність) була свого часу лише у студентів IV–V курсів.

Проаналізуємо чинники впливу на вибір професії психолога. Наші попередні дослідження цього аспекту в учнів загальноосвітньої школи (ЗОШ) виявили, що у старшокласників найвпливовішим чинником є батьки (37,7%). Стосовно ж даних респондентів, то така тенденція властива старшокурсникам (від 30 до 50%). Студенти молодших курсів ВНЗ часто стверджують, що їхній вибір є самостійним (42%) або ж він зумовлений психологом. Останнє можна трактувати як вплив представника професії або наслідок його профорієнтаційної діяльності. Певне місце (18%) серед чинників впливу на професійне самовизначення опитаніх посідають засоби масової інформації, що більш характерне для студентів старших курсів.

Переважна більшість студентів (85%) зазначають, що обізнані зі змістом професії, орієнтуються в умовах праці і професійно значущих якостей. Цікаво, що такий аспект, як способи праці – власне те, на що спрямоване навчання (оволодіння студентами конкретними техніками допомоги людям), фіксується найчастіше у відповідях студентів I курсу, які ними ще не володіють. Із II по IV курс кількість студентів, котрі заявляють свою обізнаність щодо цього аспекту, зменшується (відповідно з 37 до 24%) і лише на V курсі зростає – 45%. Стосовно оплати праці орієнтуються лише студенти V курсу. Інформованість про перспективи зростання виявили респонденти I і V курсів.

Переважна більшість студентів усіх курсів зазначили, що знайомі зі змістом діяльності психолога, тож проаналізуємо бачення респондентами цього аспекту роботи спеціаліста детальніше. Більшість відповідей (67%) – це варіанти на тему «допомога іншим»: «скеровувати людей на вирішення їхніх проблем», «допомогти у боротьбі з життєвими проблемами», «допомогти людям робити їхнє життя легким», «допомога іншим самореалізуватись», «пристосуватися до життя» тощо. Студенти відзначають важливість у роботі вміння вислухати і зрозуміти людину. Переважна частина старшокурсників, як і першокурсників, вказують, що при допомозі людині важливо не нав'язувати власну думку психолога. Однак є й окремі висловлювання серед студентів молодших курсів, які суперечать цьому постулату: «показує правильну дорогу особистості», «складає в голові людини речі, що стоять не так на думку психолога», «психолог має дати пораду і розраду на ту чи іншу проблему». Загалом у суспільстві продовжує діяти негативна настанова, що психолог – це людина, яка вирішує чужі проблеми. Дещо неоднозначною є відповідь «психолог повинен робити так, щоб виходячи від нього люди почували себе задоволеними», адже це можливо зробити й завдяки маніпулятивним технікам, а проблема може залишитися невирішеною. Трапляються відповіді типу «лікувати психіку людей», чим психолог, власне, не займається.

Думки студентів щодо професійно значущих якостей психологів, як правило, збігаються з позиціями експертів. Найчастіше респонденти відзначають такі якості: комунікативність (45%), доброзичливе ставлення до людей (40%), інтелектуальні здібності (25%). Всього згадано понад 40 якостей, що сприяють ефективній психологічній допомозі. Особливості відповідей студентів різних курсів: першо- і другокурсники більшої ваги надають інтелектуальним якостям (мабуть внаслідок того, що зрозуміли, що це набагато складніша професія, ніж їм здавалася); студенти ж III курсу на перше місце виводять такі якості, як стриманість, врівноваженість, а старшокурсники більше акцентують увагу на доброзичливому ставленні до клієнтів, комунікативних навичках та емпатійних здібностях.

Багато з професійно значущих якостей психолога розвиваються під час перебування у ВНЗ, тому проаналізуємо вплив навчання за фахом на формування особистості студентів, їхній світогляд, звички, Я-концепцію та ін. Зрозуміло, що на ці аспекти впливають й інші чинники макро- і мікросередовища, однак навчання відіграє теж вагому роль. Частина відповідей студентів на це питання належить до категорій ставлення до життя: «стала серйозніше дивитися на життя», «змінилося ставлення до людей», «більш позитивно ставлюся до людей», «більше розумію інших» тощо. Водночас окремі респонденти відзначають негативні тенденції: «стала гірше ставитися до людей, «бачиш людину як під рентгеном». Процес навчання спричинив ряд змін у Я-концепції: студенти стали спокійнішими, зваженими, менш впертими, відкритими, впевненішими, комунікабельними, самокритичними, в багатьох самооцінка стала адекватною. Окремі студенти заявляють, що навчання ніяк не вплинуло на становлення їх як особистості, що свідчить радше про нездатність до рефлексії, ніж про відсутність такого впливу.

При вступі у ТЕПО в кожного абітурієнта було власне уявлення про підготовку психологів, яке за час навчання, зазвичай, дещо змінюється. Відповіді студентів I курсу стосовно цього запитання часто стосуються дилеми «важко – легко навчатися». Зафіксовано широкий діапазон ставлень: від «дуже важко навчатися» до «мало вимагають, я розчарована, не має стимулу до навчання». Водночас майже третина студентів молодших курсів зазначила, що їхні довузівські уявлення про підготовку психологів відповідають реальності. Основна відмінність між уявленнями абітурієнтів і позиціями старшокурсників полягає в тому, що останні очікували значно більше практичних занять.

У системі підготовки психологів передбачено проходження різних видів практики, де студенти і мають формувати свої практичні вміння і навички. Однак проблема полягає в тому, що частина студентів (переважно з сільської місцевості) виявляють бажання проходити практику за місцем проживання. Психологічна служба України укомплектована кадрами неповною мірою, ще чимало шкіл, особливо в сільській місцевості, працюють без практичних психологів. Така ситуація не дозволяє забезпечити належну передачу досвіду фахівців-практиків наступним поколінням психологів. Разом із тим у школах, де є відповідні спеціалісти-психологи, не завжди вони мають належний рівень кваліфікації. Причини відомі: неадекватне професійне самовизначення, недостатнє матеріальне забезпечення, що спричинює велику плінність кадрів, внаслідок чого на багатьох посадах працюють малодосвідчені спеціалісти, широко розповсюджена практика залучення психологів адміністрацією шкіл до видів робіт, які мають опосередковане відношення до професійної діяльності психолога або ж взагалі не входять в його обов'язки, наприклад: виконання функцій секретаря чи кур'єра, що не сприяє професійному зростанню працівників психологічної служби. Ці та інші чинники значною мірою спричинюють недостатню підготовленість майбутніх психологів до власне практичної діяльності.

Окремі студенти зауважують, що у ВНЗ здійснюється переважно підготовка до професійної діяльності у ЗОШ. Це зумовлено як специфікою ТЕПО, так і становищем психологів на сучасному ринку праці: можливість влаштуватися за фахом в інших галузях невелика, оскільки кількість відповідних посад в медичній, військовій та інших сферах дуже обмежена, ще й часто вимагається відповідна фахова освіта. У деяких студентів були нереальні уявлення про підготовку практичних психологів: «думала, що будуть відсутні загальнонаукові дисципліни».

Розглянемо динаміку розвитку позицій респондентів стосовно їхньої майбутньої професії. Студенти молодших курсів зазначають, як правило, що стали ставитися до професії відповідальніше: «не думала, що на ньому (психологу – Авт.) лежить така велика

відповідальність», «професія цікавіша і відповідальніша, ніж я думала». Чимало з них раніше вважали, що у функції психолога входить лише проведення цікавих ігор і тестів (професійна роль «масовика-вигівника»). Зазначимо, що в окремих ЗОШ діяльність психологів й справді зводиться лише до цього. Тому для студентів, які навчалися у таких школах, було несподівано взнати про ту велику відповідальність, яку несе психолог за свою діяльність. У деяких студентів з'явилися сумніви стосовно відповідності своїх можливостей і здібностей вимогам професії.

Тут можливі дві тенденції:

1) психологічна криза, зумовлена виникненням суперечностей між вимогами професії та наявними професійно значущими якостями, що перебувають в стадії формування. Це є закономірним процесом становлення професіонала і стимулює до більш наполегливого оволодіння своїм фахом;

2) ця ситуація є наслідком неадекватного вибору фаху.

У певної частини старшокурсників виникає розчарування у вибраному професійному шляху – точніше, у професії психолога (респонденти відзначають, що ця професія цікава, в них є бажання працювати за фахом, однак вони незадоволені становищем психологів у суспільстві: «Ця професія вимагає від мене повної віддачі і це за копійки?!», «Я розчарувалася у можливостях, що дає ця професія», «Не подобається оплата праці та перспективи психологічної служби», «Суспільство недооцінює працю психолога» та ін.

Запитань про те, чи будуть студенти в майбутньому проводити орієнтацію школярів на професію психолога, було поставлене, щоб виявити дві тенденції:

1) рівень оволодіння курсом професійної орієнтації;

2) опосередковано ставлення до обраного фаху.

Кожний третій респондент (34%) відзначив, що опант самостійно повинен обирати фах, а завдання психолога – здійснити професійно-інформаційне забезпечення школярів. Деякі студенти відповіли ствердно на це запитання, однак обумовили наявність відповідних професійних інтересів і здібностей в опантанта. Окремі студенти дали негативну відповідь, їхні аргументи: «щоб він (учень) даремно не сподівався», «професія в Україні неперспективна». Наявне й утилітарне пояснення: «щоб в майбутньому не претендував на моє місце».

На думку студентів I і II курсів, опантам при підготовці до вибору фаху психолога необхідно знайомитися з нею за допомогою відповідної літератури. Старшокурсники частіше акцентують увагу на потребі розвивати необхідні особистісні якості. Загалом всі респонденти погоджуються з тим, що перед вибором необхідно більше взнати про майбутню професію. Водночас мало хто з опитаних звернув увагу на необхідності проведенні професійних проб.

Проаналізуємо напрями самостійної (крім навчання) підготовки до професійної діяльності наших респондентів. Такими є: читання додаткової фахової літератури (43%), спостереження за людьми і спілкування з ними (22%). Серед інших відповідей – формування професійно значущих якостей, відвідування професійно орієнтованих курсів, тренінгових занять, лекцій за межами ВНЗ, робота волонтерами тощо. Водночас є чимало тих, хто ніяк не готується самостійно до майбутньої професійної діяльності.

Аналіз думок респондентів про своє професійне майбутнє виявив такі аспекти:

1) значна їх частина (15–17%) налаштована працювати психологом у структурах МВС. Ця тенденція властива студентам I–III курсів незалежно від статі;

2) майже кожний п'ятий орієнтується на роботу у приватних структурах. Цікаво, що відкривати власну фірму (індивідуально займатися підприємницькою діяльністю) налаштовані лише студенти I (25%) і II (12%) курсів. Серед старшокурсників таких не виявилось. Більш детальніше вивчення цього питання показало, що серед них чимала частина не проти була би спробувати себе у цій сфері, однак вони реально оцінюють всі перешкоди, які стоять на цьому шляху;

3) у ЗОШ не проти працювати першокурсники (25%), однак серед інших студентів таких значно менше;

4) кожний п'ятий респондент виявив бажання в подальшому опанувати інший фах.

При пошуку роботи переважна більшість респондентів усіх курсів розраховують на батьків і знайомих (70%) та власні сили (60%). Отже, налаштування респондентів на те, що пошук роботи – це справа, яка робиться «по благу» і «за гроші», залишається. Кожний десятий

звернуться до центру зайнятості, не визначилися 8% опитаних. Окремі студенти вказують, що у пошуку майбутнього місця роботи використовуватимуть усі можливі варіанти.

Трохи більше половини майбутніх психологів (54%) виявили бажання працювати у приватному секторі економіки. Водночас, порівнюючи ці дані з відповідями студентів про своє майбутнє місце роботи, можна зробити висновок, що плани багатьох респондентів не мають чіткої структури, інколи ці відповіді суперечать одна одній (наприклад, студент висловлює бажання працювати в структурах МВС й одночасно називає приватну установу чи фірму).

Зазначені вище аспекти свідчать, що професійне становлення майбутнього психолога у ВНЗ є складним, динамічним, багаторівневим процесом, який далеко не завжди розгортається поступально. При підготовці психологів у ВНЗ необхідно важливе місце приділяти розвитку особистісних якостей майбутніх спеціалістів, а не лише формуванню у них відповідних знань, умінь і навичок. Доцільно надавати більше часу практичним заняттям з фаху. Також треба вирішувати проблему підготовки психологів за різними напрямками.

Водночас необхідно враховувати, що значний вплив на професійне становлення фахівця має сучасне соціально-економічне і політичне становище в країні. Ефективному формуванню психолога-професіонала значно сприяло би підняття його статусу в суспільстві, що можливо насамперед за умови належного матеріального забезпечення працівників психологічної служби. Також варто спрямувати зусилля усіх зацікавлених соціальних інституцій на кваліфіковану пропаганду психологічних знань, інформування громадськості про особливості діяльності психолога і його місце в суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зеер Є. Ф., Сыманюк Э. Э. Кризисы профессионального становления личности // Психологический журнал. – 1997. – Т. 18. – № 6. – С. 35–44.
2. Климов Е. А. Психология профессионала. – Москва–Воронеж: Модек, 1996. – 256 с.
3. Коттлер Д., Браун Р. Психотерапевтическое консультирование. – СПб.: Питер, 2001. – 456 с.